

ISLAM FELSEFESİNE GİRİŞ

The Cambridge Companion to Arabic Philosophy

AYRINTI
KÜ
RE

PETER ADAMSON
RICHARD C. TAYLOR

KÜRE YAYINLARI / 39. Kitap

İslam Felsefesi 1

İslam Felsefesine Giriş

Editörler

Peter Adamson, Richard C. Taylor,

tercüme

M. Cüneyt Kaya

Orijinal ismi

The Cambridge Companion to Arabic Philosophy

Cambridge University Press, 2005

© Cambridge University Press, 2005

Eserin Türkçe yayın hakları

Küre Yayınlarına aittir.

ISBN 978-975-6614-46-4

Birinci Basım **Mart 2007**

Yayın Hazırlık **N. Bilge Özel**

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt **Elma Basım**

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 56 Kat: 3

Vefa / İstanbul

Tel **0212. 520 66 41**

Faks **0212. 520 74 00**

www.kureyayinlari.com

kure@kureyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Katkıda Bulunanlar XV
Kısaltmalar XVIII
Arapça Felsefe Geleneğine Mensup Başlıca Filozofların Kronolojisi XIX

- 1. Giriş** Peter Adamson, Richard C. Taylor 1
Yunanca Miras 3
Klasik Dönem 4
İbn Sînâ Sonrası Gelenek 6
- 2. Yunancadan Arapçaya İntikal Eden Miras:
Tercüme Edilen Yeni-Eflatunculuk** Cristina D'ancona 11
Geç Antik Felsefenin Öne Çıkan Özellikleri 11
Yeni-Eflatuncu Felsefenin Arapça Konuşan Dünyaya İntikali 20
Arapça Yeni-Eflatunculuk: *Felsefeyi* Anlamak İçin Bir Anahtar 24
- 3. Kindî ve Yunanca Felsefe Geleneğinin Kabulü** Peter Adamson 35
Teoloji Olarak Metafizik 37
Psikoloji 44
Tabiat Bilimi 47
Kindî ve İslam 51
- 4. Fârâbî ve Felsefe Müfredatı** David C. Reisman 59
Hayatı ve Eserleri 59
Metafizik ve Kozmoloji 64
Psikoloji ve Nefs 68
Mantık ve Filozofun Eğitimi 73

- 5. İsmailîler** Paul E. Walker 81
Tarihî Bağlam 82
Temel Simaların Felsefî Öğretileri 88
- 6. İbn Sînâ ve İbn Sînâcî Gelenek** Robert Wisnovsky 103
Yetiştirdiği Ortam ve Eğitimi 105
Nefs Nedir ve Bedenin Varlığına Nasıl Sebep Olur? 108
Mahiyet ve Varlık 118
Bizatihi Zorunlu Varlık 126
- 7. Gazâlî** Michael E. Marmura 151
Hayatı ve Kariyeri 152
Gazâlî ve Eş'arîler 155
Tutarsızlık 158
Sebeplik 160
İhyâ'daki Vesilecilik 165
- 8. Endülüs'te Felsefe: İbn Bâcce ve İbn Tufeyl** Josef Puig Montada 171
İbn Bâcce (Avempace) 172
İbn Tufeyl 182
- 9. İbn Rüşd:**
Dinî Diyalektik ve Aristotelesçi Felsefî Düşünce Richard C. Taylor 199
Dinî Diyalektik ve Felsefe 201
Aristotelesçi Felsefî Düşünce 209
- 10. Sühreverdî ve İşrakîlik** John Walbridge 221
Sühreverdî ve Kariyeri 221
Sühreverdî'nin Eserleri ve Meşşâî Felsefeden İşrakî Felsefeye Geçiş 223
İsimci Sezgi ve İbn Sînâ Eleştirisi 228
İşrakî Yeni-Eflatunculuğun Metafiziziği 232
İşrakîliğin Siyaseti 238
İşrakî Okul 240

- 11. Mistisizm ve Felsefe: İbn Arabî ve Molla Sadrâ** Sajjad H. Rizvi 247
 İbn Arabî ve Molla Sadrâ 249
 Mistisizm ve/veya Felsefe 252
 Ontoloji: Tek Bir Gerçekliğin Dereceleri 257
 Epistemoloji: *Olumsuzlama Yoluyla* ve Gerçekçi Şüphecilik 264
 Kurtuluş Teorisi: Bir Kurtuluş Psikolojisi 266
- 12. Mantık** Tony Street 273
 Başlangıç Mülahazaları 274
 Mantık Geleneği ve Medrese 276
Şemsîyye'nin Muhtevası 281
 Kipli Kıyas 283
 Sonraki Dönem Arapça Mantığın Tabiatı 289
- 13. Ahlak ve Siyaset Felsefesi** Charles E. Butterworth 293
 Fârâbî'nin Selefleri 294
 Fârâbî'nin Ahlakî ve Siyasî Öğretisi 304
 Fârâbî'nin Halefleri 310
- 14. Tabiat Felsefesi** Marwan Rashed 317
 İlkler: Ebu'l-Hüzeyl ve en-Nazzâm Arasındaki Tartışma 318
 Ebu'l-Hüzeyl'in Takipçileri 320
 Nazzâm ve Sâbit b. Kurre 324
 İbn Sînâ'nın Dinamiği 326
 İbn Sînâcılık Sonrası *Kelam*: Genel Bir Bakış 333
- 15. Psikoloji: Nefs ve Akıl** Deborah L. Black 339
 Nefsin Tabiatı ve Bedenle İlişkisi 339
 Bilişin İlkesi Olarak Nefs 342
 Akıl 348
 Hareketin İlkesi Olarak Nefs: Arzu ve Pratik Akıl 354

16. Metafizik Thérèse-Anne Druart 359

- Kindî 361
- Râzî 364
- Fârâbî 365
- İbn Sînâ 370
- Gazâlî 375
- Endülü's'te *Felsefe* 379

17. İslam Felsefesi ve Yahudi Felsefesi Steven Harvey 383

- Ortaçağ Yahudi Felsefesinin Başlangıçları 383
- Ortaçağ İslam ve Yahudi Felsefesinin Farklı Yolları 384
- Felâsîfe* İbranice Felsefe Geleneğini Etkilemeye Nasıl Başladı? 389
- Felâsîfenin* Siyasî Öğretilerinin Etkisi 390
- Felâsîfe* ve Yahudi Takipçilerinin Telif Sanatı 391
- Haşiye Tarzı: Gersonides ve Okulu 396
- Felâsîfenin* Yahudi Düşüncesi Üzerindeki Tesirinin Azalması 398

18. Arapçadan Latinceye:**Arapça Felsefe Geleneğinin Batı Avrupa'da Kabulü** Charles Burnett 405

- Aristotelesçi Felsefenin Köprüsü Olarak Arapça *Felsefe* Geleneği 407
- Aristotelesçi Külliyattan Bağımsız Arapça Gelenekler 412
- On Üçüncü Yüzyıl 417
- Felsefi Olmayan Eserler 419
- Arapça Felsefi Eserlerin Geç Ortaçağ ve Rönesans Dönemindeki Tercümelemleri 421

19. Klasik Dönem Sonrası Arapça ve**Farsça Felsefe Geleneklerindeki Eğilimler** Hossein Ziai 439

- Sistematiik Felsefe 441
- Sâinüddîn ve Din ile Felsefenin Uyumu 448
- Klasik Dönem Sonrası Kalemle Alınmış Arapça ve Farsça Metinlerdeki Felsefi Meseleler 450

Kaynakça 461**Dizin** 477

KATKIDA BULUNANLAR

PETER ADAMSON King's College'da (Londra) felsefe okutmanıdır. Kindi çevresiyle alakalı çok sayıda makale yayınlamış olup *The Arabic Plotinus: A Philosophical Study of the "Theology of Aristotle"* (2002) isimli eserin yazarıdır.

DEBORAH L. BLACK Toronto Üniversitesi'nde felsefe ve ortaçağ araştırmaları profesörüdür. *Logic and Aristotle's "Rhetoric" and "Poetics" in Medieval Arabic Philosophy* (1990) adlı çalışmanın yazarı ve epistemoloji, bilişsel psikoloji ve metafizik konularına yoğunlaşmak üzere ortaçağ Arapça ve Latince felsefe gelenekleri üzerine çok sayıda makalenin sahibidir.

CHARLES BURNETT Londra Üniversitesi, Warburg Enstitüsü'nde Avrupa'da Arap/İslam etkisinin tarihi alanında profesördür. Arapça bilimin Batıya intikaline dair kapsamlı çalışmalara imza atmış ve Arapça metinlerin çok sayıda Latince tercümesini neşretmiştir.

CHARLES E. BUTTERWORTH Maryland Üniversitesi, College Park'ta yönetim ve siyaset profesörüdür. Yayınları, İbn Rüşd tarafından Aristoteles'in mantığı üzerine kaleme alınan Orta Şerhlerin çoğunun tenkitli neşrini, İbn Rüşd, Fârâbî, Râzî ve Maimonides'in kitap ve risalelerinin tercümelerini ve antik, ortaçağ ve modern felsefe geleneğindeki bu ve diğer isimlerin siyaset öğretilerinin farklı yönlerine dair çalışmaları ihtiva etmektedir. Buna ilaveten Frantz Fanon ve Jean-Jacques Rousseau'nun siyaset düşüncelerinin tahliline dair müstakil eserler kaleme almış, çağdaş İslam siyaset düşüncesiyle alakalı şümüllü çalışmalar ortaya koymuştur. Butterworth, çok sayıda akademik örgütün üyesidir.

CRISTINA D'ANCONA Università delgi Studi di Pisa'da felsefe bölümünde araştırma görevlisidir. Araştırma sahası Yunanca ve Arapça Yeni-Eflatunculuktur. *Recherches sur le "Liber de Causis"* (1995) ile Yunan düşüncesinin Arapçaya intikaline dair çok sayıda makalenin yazarıdır. Şu sıralarda Yunanca-Arapça Plotinus'un şerh ve tercümesi üzerinde çalışmaktadır.

THÉRÈSE-ANNE DRUART Amerikan Katolik Üniversitesi'nde felsefe profesörü ve Ortaçağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nin müdürüdür. En son çalışması, *The Cambridge Companion to Medieval Philosophy* içinde yer alan "Philosophy in Islam"dr. İslam felsefesi ve kelamıyla ilgili düzenli bibliyografyalar yayınlamakta olup Fârâbî'nin metafiziği hakkında bir kitap hazırlamaktadır.

STEVEN HARVEY Bar-Ilan Üniversitesi'nde (İsrail) felsefe profesörüdür. *Falaquera's Epistle of the Debate: An Introduction to Jewish Philosophy* (1987) isimli eserin yazarı ve *The Medieval Hebrew Encyclopedias of Science and Philosophy*'nin (2000) editörüdür. Ortaçağ Yahudi ve İslam filozofları üzerine, özellikle de İbn Rüşd'ün Aristoteles şerhleri ve İslam filozoflarının Yahudi düşüncesi üzerindeki etkileri hakkında çok sayıda makale kaleme almıştır.

MICHAEL E. MARMURA Toronto Üniversitesi'nden emekli profesör ve Kanada Royal Society'nin üyesidir. Araştırma sahası, İslam düşüncesidir ve bu alandaki yayınları İbn Sînâ ve Gazâlî'ye dair çok sayıda makaleyi içermektedir. Yaptığı neşir ve tercüme arasında Gazâlî'nin *Filozofların Tutarsızlığı* (1997) ve İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'sı*'nın *Metafizik* kısmı (yakında yayınlanacak) da bulunmaktadır.

JOSEF PUIG MONTADA Madrid Complutense Üniversitesi'nde Arapça ve İslam Araştırmaları profesörüdür. İbn Bâcce ve İbn Rüşd'ün eserlerini neşir ve tercüme etmiştir. Ayrıca İbn Rüşd hakkında *Averroes: juez, médico y filósofo andalusí* (1998) isimli bir eser kaleme almıştır. Çok sayıda Arap düşünürü ve İslam felsefesi ve kelamının muhtelif konuları hakkında makaleler yayınlamıştır.

MARWAN RASHED Paris'teki CNRS'te araştırmacıdır. Araştırma sahası antik felsefe ve ortaçağ felsefesidir. *Die Überlieferungsgeschichte der aristotelischen Schrift "De Generatione et Corruptione"* (2001) adlı çalışmayı yayınlamıştır. Hazırladığı *De Generatione et Corruptione* neşri Budé serisi içinde 2004'te yayınlanacaktır. Şu anda İskender Afrodisi'nin Aristoteles'in *Fizik*'i üzerine yazdığı şerhin günümüze kalan parçalarının neşri üzerinde çalışmaktadır.

DAVID C. REISMAN Illinois Üniversitesi'nde (Chicago) Arapça-İslam düşüncesi alanında yardımcı doçenttir. *The Making of the Avicennian Tradition*'ın (2002) yazarı ve *Before and After Avicenna*'nın (2003) editörüdür.

SAJJAD H. RIZVI Bristol Üniversitesi'nde İslam felsefesi alanında araştırma görevlisidir. Geç dönem İslam felsefesi ve hermenötik

alanında uzman olan Rizvi, yakında çıkacak olan *Understanding the Word of God* ve *Mulla Sadra: A Philosopher for Mystics?* eserlerinin yazarıdır.

TONY STREET Cambridge Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam araştırmaları alanında Hartwell araştırma yöneticisi yardımcısıdır. Arapça mantık konusunda çok sayıda makale yayınlamıştır.

RICHARD C. TAYLOR Marquette Üniversitesi felsefe bölümünde bulunan Taylor, Arapça felsefe geleneği ve onun Yunanca kaynakları ile Latince'deki etkileri hakkında çalışmaktadır. *Liber de Causis*, İbn Rüşd ve ilgili diğer konularda çalışmaları vardır. İbn Rüşd'ün Aristoteles'in "*De Anima*"sı Üzerine Uzun Şerh'inin İngilizceye çevirisini henüz tamamlamıştır ve yakında yayınlanacaktır.

JOHN WALBRIDGE Indiana Üniversitesi'nde (Bloomington) yakın doğu dilleri profesörlüğü yanında felsefe ile bilim tarihi ve felsefesi alanında da profesördür. Sühreverdî ve okulu hakkında dört kitabın yazarı veya ortak yazarıdır. Şu anda akılcılığın İslam medeniyetindeki rolü hakkında iki kitap üzerinde çalışmaktadır.

PAUL E. WALKER Chicago Üniversitesi'nde yakın doğu dilleri alanında araştırma görevlisidir. *Early Philosophical Shiism* (1993), *Hâmîd al-Dîn al-Kirmânî* (1999) ve *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and Its Sources* (2002) kitaplarının yazarıdır. Cüveynî'nin *A Guide to Conclusive Proofs for the Principles of Belief: Kitâb al-irshâd ilâ qawâti' al-adilla fi usûl al-i'tiqâd* (2000) başta olmak üzere önemli İslamî metinlerin neşir ve tercümesini gerçekleştirmiş, İsmailî tarih ve düşüncenin vecheleri hakkında çok sayıda makale kaleme almıştır.

ROBERT WISNOVSKY McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde doçenttir. *Aspects of Avicenna*'nın (2001) editörü ve *Avicenna's Metaphysics in Context*'in (2003) yazarıdır. Arapça ve İslam felsefesi ve kelamına dair çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

HOSSEIN ZIAI UCLA'da İslam ve İran araştırmaları alanında profesördür. Arapça ve Farsça İsrakî felsefe sistemi konusunda çok sayıda makale ve birkaç kitap yayınlamıştır. Birkaç Arapça ve Farsça İsrakî metnin de neşir ve tercümesini gerçekleştiren Ziai'nin bu neşir-tercümeleri arasında Sühreverdî'nin *İsrak Felsefesi*, Şehrezûrî'nin *İsrak Felsefesi Üzerine Şerh'i* ve İbn Kemmüne'nin *Sühreverdî'nin İmaları Üzerine Şerh'i* bulunmaktadır.

KISALTMALAR

<i>a.g.e.:</i>	adı geçen eser
<i>a.g.m.:</i>	adı geçen makale
<i>a.y.:</i>	aynı yer
<i>aşğ.:</i>	aşağıda
<i>bkz.:</i>	bakınız
<i>blm.:</i>	bölüm
<i>bsk.:</i>	baskı
<i>c.:</i>	cilt
<i>çev.:</i>	çeviren
<i>dn.:</i>	dipnot
<i>ed.:</i>	editör
<i>h.:</i>	hicrî
<i>krş.:</i>	karşılaştırınız
<i>ksm.:</i>	kısım
<i>ktp.:</i>	kitap
<i>m.:</i>	miladî
<i>m.ö.:</i>	milattan önce
<i>m.s.:</i>	milattan sonra
<i>MS:</i>	manuskript / el yazması
<i>nşr.:</i>	neşreden
<i>ö.:</i>	ölümü
<i>prg.:</i>	paragraf
<i>s.:</i>	sayfa
<i>slt.:</i>	saltanatı
<i>ts.:</i>	tarihsiz
<i>v.dğr.:</i>	ve diğerleri
<i>vd.:</i>	ve devamı
<i>vr.:</i>	varak
<i>yd.:</i>	yetişkinlik dönemi
<i>ykl.:</i>	yaklaşık
<i>ykr.:</i>	yukarıda
<i>ş:</i>	paragraf

1.

Giriş

Peter Adamson
Richard C. Taylor

Arapça kaleme alınan felsefenin tarihi neredeyse bizzat İslam kadar geriye gitmektedir. Felsefi olarak ilgi çekici kelimâ tartışmalar, hicretten iki yüzyıl sonra başlamıştır. Aynı dönem zarfında Yunanca geleneğe ait bazı önemli bilimsel, tıbbî ve felsefi metinler Süryanice gelenekte araştırılıp kullanılmakta olduğu gibi, Aristotelesçi mantık da teolojik tartışmalarda istihdam ediliyordu. Müslümanların takvimine göre üçüncü yüzyılda (milattan sonra dokuzuncu yüzyıl), merkezini Bağdat'ın oluşturduğu büyük bir tercüme hareketi neşv ü nema buldu. Bunun neticesinde, eserlerini Arapça kaleme alan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi filozoflar, günümüze kadar hayatiyetini sürdüren felsefe yapma geleneğine önemli katkılarda bulunmaya başladılar. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler tarafından bizzat halifelerin sarayında mantık, gramer, kelim ve felsefe üzerine tartışmalar gerçekleştirildi. Kozmosun yapısı ve meydana gelişi, fizikî dünyadaki varlıkların mahiyetleri, insanların aşkın ilahla olan ilişkileri, metafiziğin ilkeleri, mantığın mahiyeti ve bilgi teorisinin temelleri ve ahlaken iyi bir hayata sahip olma çabası -kısacası felsefenin geleneksel konuları, ancak bu defa yeni bir görünüm altında- yoğun, orijinal ve derinlemesine bir bakışla ele alındı.

Bu, milattan sonra dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla dek süren ve Arapça felsefe geleneğinin klasik veya teşekkül dönemi olarak isimlendirilebilecek devrenin de başlangıcını teşkil etmektedir. Bu dönem boyunca, eserlerini Arapça kaleme alan yazarlar Yunanlıların felsefi mirasını özellikle de Aristoteles'i tevarüs etmiş ve bunu yeniden yorumlamışlardır. Sözkonusu süreç, klasik dönemin nihayetinde İbn Rüşd'ün Aristoteles üzerine yazdığı devasa şerhlerle birlikte son bulmuştur. Fakat teşekkül devri, Yunanca felsefe geleneğinin bir devamı olmaktan çok daha fazlasını ihtiva etmektedir. Sonraki dönem İslam geleneği açısından en önemli olanı, İbn Sînâ'nın ulaştığı yüksek başarıdır. İbn Sînâ, İslam kelimeler geleneği (*ilmü'l-keîâm*) tarafından ortaya konulan görüşlerle uğraşp bir çözüm bulmaya çalışan pek çok düşünürden birisidir. Klasik dönem sonrası Arapça felsefe geleneğine ise, neticede, hem İbn Sînâ'ya hem de kelama cevap verme ihtiyacı hakim olmuştur. İbn Rüşd'ün Aristoteles'in eserlerini açıklama ve onlara öncelik sağlama yönündeki projesi Latince ve İbranicede devam ederken, diğere ilgi sahaları klasik dönem sonrası felsefi araştırmanın gelişimini tayin etmiştir.

Aslında İslam dünyasında ilgi çekici felsefi düşünceler pek çok gelenek içinde ve yüzyıllar boyunca var olagelmiştir. Felsefi ilgi sadece İbn Sînâ gibi yazarların "felsefi" olduğu kuşku götürmez eserlerinde değil, çetrefil kelimeler geleneğinde, bunun yanı sıra fıkıh ilminin ilkelere (*usûlü'l-fikh*) dair eserlerde, Kur'an tefsirlerinde, tabiat bilimlerine dair çalışmalarda, ahlak ve modern siyaset felsefesine tekabül eden bazı edebî eserlerde (*edeb*) de mebzul olarak bulunmaktadır. Söylemeye bile gerek yok ki, elinizdeki eser böylesine geniş bir konu yelpazesini ele almayı hedeflememektedir. Aşağıda berrak hale getirilecek sebeplerden dolayı elinizdeki *Rehber*, her ne kadar bu geleneğin bir bütün olarak zenginlik ve çetinliğini bir nebze olsun ortaya koymayı umsak da, Arapça felsefe geleneğinin klasik/teşekkül dönemi üzerine yoğunlaşacaktır. Bu eserde özellikle klasik dönemi çalışan herhangi bir kimsenin karşılaşacağı üç tür güçlüğü dikkate almaktayız: Arapça konuşan dünyaya ulaşan felsefi külliyyatın mahiyeti, bizzatihi klasik dönem Arapça felsefe geleneğinin mahiyeti ve devam eden dönemdeki yerli felsefenin temeli olarak klasik devir.

Yunanca Miras

Kimse, eserlerini Arapça kaleme alan erken dönem filozofların, doğrudan ve müstakil olarak Aristoteles'i okuma yolunda skolastik Hıristiyan filozoflardan çok daha fazla faaliyet gösterdiklerini zannetmemelidir. Bunun en belirgin sebebi, İslam dünyasındaki önde gelen "Aristotelesçi" filozofların hepsinin Aristoteles'i tercüme yoluyla okumak durumunda kalmış olmalarıdır. Bu, yukarıda bahsedildiği üzere, büyük bir yekun tutan Yunanca bilim ve felsefe külliyyatının kısa bir zaman diliminde Arapçaya çevrildiği milattan sonra sekizinci-onuncu yüzyıllarda gerçekleşen tercüme hareketi sayesinde mümkün olmuştur. Sözkonusu tercüme hareketini mümkün kılan ise, başka şeyler yanında, kendinden önceki Süryanice tercüme hareketi ve entelektüel faaliyet, Abbasî halifelerinin ideolojik saiklerle verdikleri destek ve çok daha maddî düzeyde ise kağıdın icadıdır.¹ Tercüme hareketi Arapça felsefe geleneğinin yegane, en önemli güç kaynağı ve belirleyicisidir. Kullanılacak teknik kelime dağarcığını (Yunanca *philosophiadan* türeyen *felsefe* kelimesi de dahil olmak üzere) belirlemek için başlayan bu hareket, yüzyıllar sonra Latince tercüme hareketinde olduğu gibi, Aristoteles'ten çok daha fazlasını içeren Yunanca felsefe geleneğini yorumlama konusunda bir meydan okuma ortaya koymuştur. Klasik dönemin yazarları, Yunanca (özellikle tıp, ancak fizikten astrolojiye kadar geniş bilimler yelpazesini de kapsayan) bilim eserlerinin yanı sıra Aristoteles üzerine yazılan şerhleri ve Plotinus ve Proclus gibi Yeni-Eflatuncular tarafından kaleme alınan müstakil eserleri de okumuşlardır.

Elinizdeki eseri, "İslam" felsefesi yerine "Arapça" felsefe için bir rehber olarak isimlendirerek tercüme hareketinin inkar edilemez önemine dikkat çekmeyi ümit ediyoruz. Bu felsefe *Arapça* felsefedir, çünkü Yunanca düşüncenin, tüm güçlük ve karmaşıklıklarıyla birlikte Arap diline tercüme edilmesiyle başlamıştır. Sözkonusu felsefenin "Arap" felsefesi olmadığına dikkat edilmelidir: Burada ele alınan simalardan pek azı ırk olarak Arap'tır ve bunun şayan-ı dikkat bir istisnası, tam da konudaki olağandışılığı sebebiyle "Arapların filozofu" olarak isimlendirilen Kindî'dir. Diğer yandan felsefe, İslam imparatorluğunun genişleyen topraklarında bizzat Arap diliyle yayılmıştır.

Bununla bağlantılı olarak, sözkonusu geleneğin “İslam” felsefesi şeklinde değil de “Arapça” felsefe olarak isimlendirilmesinin niçin makul olduğuna dair iki sebep daha bulunmaktadır. Birincisi, bu gelenek içinde yer alanların çoğu, aslında Hıristiyan ve Yahudilerdir. En önemli mütercimlerden bazıları (hepsinden önemlisi Huneyn b. İshâk ve oğlu) yanında, milattan sonra onuncu yüzyılda Bağdat’taki Meşşâî hareketin -Müslüman olan Fârâbî’yle birlikte- önde gelen simaları arasında yer alan Ebû Bîşr Mettâ ve Yahyâ b. Adî gibi filozoflar da Hıristiyandı. Yahudi ve İslam felsefe geleneklerinin birbiriyle olan ilişkisi dokuzuncu-onuncu yüzyılda Isaac Israeli ve Saadia Gaon gibi filozoflar sayesinde başlamıştır ve meşhur Maimonides’in eserinde bu etkileşim açık bir şekilde görülmektedir (bkz. blm. 16).

İkinci olarak, teşekkül dönemindeki Kindî, Fârâbî ve İbn Rüşd gibi bazı filozoflar, tam anlamıyla bir “İslam” felsefesi ortaya koymaktansa, öncelikle tercüme hareketi neticesinde elde edilebilir hale gelen metinleri anlayıp çözümlenmekle uğraşmışlardır. Bu durum, elinizdeki kitapta yer alan isimler nezdinde İslam’ın önemini hiçbir şekilde asgariye indirmemektedir: *Mükemmel* bir Aristoteles şarihi olsa da İbn Rüşd her şeyden önce açıkça felsefe ve İslam arasındaki ilişkiyle ilgilenen bir kadı ve bir İslam hukuku uzmanıydı. Ayrıca İbn Sînâ felsefesinin İslam kelam geleneğinin içine yedirilmesi neticesinde çok sayıda gerçek anlamda “İslam” filozofuna işaret edebiliriz. Dolayısıyla “Arapça” felsefe kavramı, kaynaklarını tercüme hareketinden alan bir felsefe geleneğini tanımlamaktadır.² Bu hareketin saiklerine ve gidişatına (Hangi metinler niçin tercüme edildi? Metinler tercümede nasıl değiştirildiler?) dikkat çekmek, bizim, Yunanca geleneğe göreceli olarak kolayca ulaşıldığı yönündeki şimdilerde alışageldiğimiz faraziyei tekrarlamaya oranla daha önemlidir. Bu karmaşık ve daha çok teknik meseleler bütünüünün bir kısmı aşağıda ele alınmıştır (blm. 2 ve 3).

Klasik Dönem

Arapça felsefe geleneği, teşekkül devrini oluşturan klasik dönemde sadece veya her zaman öncelikle “Aristotelesçi” değildir. Klasik dönemde hakim bir Meşşâî geleneğin varlığını kesin bir şekilde tespit edebiliriz. Bu gelenek milattan sonra onuncu yüzyılda yukarıda bah-

si geçen Ebû Bişr Mettâ'nın Bağdat'taki okuluyla başlamıştır ve Fârâbî bu okulun ilk en büyük temsilcisidir. Felsefenin tatbikini Aristoteles'in eserlerinin şerh edilmesi olarak görme eğiliminde olan sözkonusu gelenek, dolayısıyla, Yunanca şerh geleneğini, özellikle de İskenderiye'de Yeni-Eflatuncu okul tarafından üretilen şerhleri dikkate almıştır. Fârâbî, Aristoteles üzerine yazdığı şerhlerde sözkonusu eserleri kendisine örnek olarak almıştır. Onun kılavuzluğu Müslüman İspanya'da yani Endülüs'teki filozoflar tarafından takip edilmiş (bkz. blm. 8) ve Arapça Meşşâî gelenek İbn Rüşd'ün eserlerinde zirvesine ulaşmıştır (blm. 9).

Ancak Yunanca miras sadece Aristoteles ve onun üzerine yazılan şerhlerden ibaret değildir. Bunların yanı sıra Yeni-Eflatuncuların orijinal eserlerini de içermektedir. Aslına bakılırsa Arapça felsefe geleneği üzerindeki etkileri açısından Aristotelesçilik ve Yeni-Eflatunculuk arasına kesin bir çizgi çizmek imkansızdır. Bu noktada, aslında Plotinus'un *Enneadlar*'ının yorumlanarak yeniden ifade edilmiş şekli olan sözde *Aristoteles'in Teolojisi*'nden bahsetmek âdet olmuştur. Fakat daha önemli olan, bizzat Aristotelesçi geleneğin içinde zaten bulunan yerleşik Yeni-Eflatunculuktur: İskender Afrodisî dışında Aristoteles üzerine şerh yazan bütün önemli Yunanlı şarihler Yeni-Eflatuncudur. Dolayısıyla Yeni-Eflatunculuk Arapça felsefe geleneği içindeki ana güçtür ve biz de buna uygun olarak elinizdeki kitapta bu hususu vurguladık. Aşağıdaki bölümler göstermektedir ki, Arapça gelenek tarafından tevarüs edilen felsefi müfredatın bizzat kendisi kadar (blm. 2) Fârâbî'nin bu müfredatı kullanış şekli de Yeni-Eflatunculuğun bir ürünüdür (blm. 4). Kindî'ye dair bölüm, Yeni-Eflatuncuların erken dönem Arapça düşünce üzerindeki etkilerini incelerken (blm. 3), sonraki tezahürleri ise İsmailîler, İbn Sînâ, Sühreverdî ile İbn Arabî ve Molla Sadrâ hakkındaki bölümlerde açıklığa kavuşturulmaktadır (blm. 5, 6, 10, 11).

Klasik geleneğin üçüncü önemli ayağını kelamın Arapça felsefe eserleri üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. Bu da tabii ki Kindî ile başlamıştır. Bazı filozoflar (Fârâbî ve İbn Rüşd) kelamı hafife alıp onu en iyi ihtimalle felsefenin retorik veya diyalektik şekli olarak ele alsalar da, yine de kelam yazarlarına cevap verme ihtiyacı duymuşlardır. *Mütekellimûnun* bağımsız düşünceleri filozofları kıskırtmıştır:

Felsefe ve kelim arasındaki verimli etkileşimin bir örneği, bu kitapta fiziğe tahsis edilen bölümde bulunabilir (blm. 14). Kelam bakış açısından felsefe geleneğine yapılan doğrudan saldırılar da filozofları harekete geçirmiştir. Bu konuda halen İslam'ın büyük kelam otoritelerinden biri olan Gazâlî en önemli simadır ve onun hem felsefe eleştirisi hem de felsefi görüşleri benimseyişi bizim özellikle ilgi sahamıza girmektedir (blm. 7). Şayet yer sıkıntısı olmasaydı bu kitap İbn Teymiyye gibi felsefe geleneğini eleştiren diğer yazarları da kapsayacak şekilde genişletilebilirdi. Bizatihi kelamın felsefi açıdan önemi hakkında adil bir hükümde bulunmak için muhtemelen çok sayıda ek bölüme ihtiyaç duyulacaktır.³ Fakat elinizdeki eserde ilahî sıfatlar ve insan hürriyeti gibi bazı temel konular, filozofların *mütekellimûna* yönelttikleri eleştiriler tartışılırken incelenmektedir.

Bütün bu etkenler, klasik dönemin en mühim başarısını anlamak açısından son derece önemlidir. Bu başarı, sözkonusu geleneğin en büyük filozofu olan İbn Sînâ'nın kendine güvenen orijinal sistemidir. Bunun bilincinde olarak bu eserde, İbn Sînâ'nın düşüncesine iki katı hacimde bir bölüm ayırdık (blm. 6). Sözkonusu bölüm göstermektedir ki, İbn Sînâ, tasvir ettiğimiz şekliyle klasik dönemin bağlamı içinde anlaşılmasına muhtaçtır: O, Aristoteles'i anlamada Yeni-Eflatuncu geleneğin mirasçısı olmuş ve aynı zamanda kelam geleneğinden gelen meselelerle de doğrudan ilgilenmiştir. Aslında Arapça felsefe geleneği, İbn Sînâ'nın çalışmalarına yol açan ve yine onun çalışmalarından kaynaklanan bir gelenek olarak görülebilir. Alman geleneğinde Kant veya Yunanca gelenekte Eflatun ve Aristoteles gibi, İbn Sînâ da kendinden sonraki Arapça geleneğin hepsini önemli derecede etkilemiştir.

İbn Sînâ Sonrası Gelenek

Şüphesiz Arapça felsefe geleneğini bu şekilde tanımlamak, İbn Sînâ'nın açıkça görmezden geldiği erken dönem Arapça felsefe geleneğinin belirli vechelerini gizleme eğilimi türünden bir sakınca taşımaktadır.⁴ Diğer taraftan bu tanım, sonraki dönem Arapça felsefe geleneğini anlamak için son derece yararlı bir yoldur. İbn Sînâ'nın vefat ettiği on birinci yüzyıldan itibaren dikkate değer bütün Arapça felsefi eserler ona, çoğunlukla da eleştirel olarak cevap vermiştir. Kelam ba-

kış açısından yöneltlen eleştirilere zaten değinmiştik. Her ne kadar İbn Sînâ, İbn Tufeyl gibi diğer Endülüslüler üzerinde önemli bir etkiye sahip olsa da (bkz. blm. 8), benzer şekilde İbn Rüşd, bu defa Aristotelesçi bakış açısından İbn Sînâ'yı eleştirmiştir. Geç klasik dönemin mühim bir gelişmesi de hem İbn Sînâ'ya yönelik bir başka eleştiri hem de onun bir uyarlaması mahiyetinde olan ve İshrâkîlik olarak bilinen geleneği başlatan Sühreverdî'nin nev-i şahsına münhasır düşünceleridir (blm. 10).

İbn Sînâ ve Sühreverdî'nin sistemleri, devam etmekte olan kelim geleneği ve İbn Arabî gibi simaların mistisizmleri, klasik sonrası dönemin düşünürleri için temel saik işlevi görmüştür. Bu noktada tercüme hareketi artık felsefi düşünce için öncelikli bir saik olmaktan çıkmış, bu saik yerli Müslüman yazarlar tarafından sağlanmaya başlanmıştır. Klasik sonrası dönem bize, çoğu, Batılı ilim adamları tarafından henüz tahkik edilip haklarında çalışma yapılmamış devasa bir felsefi külliyat sunmaktadır. Bu kitapta sonraki geleneğin sadece göreceli olarak ulaşılabilir olan, yani ikinci derecede kaynaklar ve bazı tahkik ve tercüme yoluyla desteklenen kimi vecheleri üzerine yoğunlaşmak suretiyle sözkonusu külliyatı ele almak mümkün olmuştur. Bu sonraki gelişmelere bir nebze dikkat çekerek okuyucuyu bu dönem hakkında daha fazla araştırma yapması konusunda cesaretlendirmeyi ümit ediyoruz. Arapça felsefe geleneğinin "altın çağı"nın sadece, düşünürlerin kahir ekseriyetinin İbn Sînâ'nın eserlerini şerh ettiği veya en azından bu eserleri kullandığı İbn Sînâ sonrası dönemle başladığının söylenebileceğine işaret edilmektedir.⁵ Sözkonusu malzeme daha iyi anlaşıldığında, Arapça felsefe geleneği için bir rehber mahiyetindeki bu kitap, sözkonusu malzemeye daha farklı bir şekilde yaklaşabilir. Şimdilik biz, İbn Sînâ'nın algılanışına özel bir ilgi atfettik. İbn Sînâ'nın kaynakları kadar mirası da vurgulanan hususlar arasında yer almaktadır (blm. 6). Bir başka bölüm, sonraki dönem İbn Sînâcılığın İranlı büyük düşünür Molla Sadrâ tarafından sunulduğu şekliyle (Sadrâ'nın sisteminin mistik yönleri dikkate alındığında) ne oranda "felsefi" olarak isimlendirilebileceği konusundaki ihtilafı ele almaktadır (blm. 11). Bu bölüm göstermektedir ki, mistisizmi, Sadrâ'nın son derece teknik ve teorik metafizik düşüncesinin pratik açıdan tamamlayıcısı olarak anlayabiliriz. Son bölüm ise bizim tarihî

anlatımımızı, sonraki dönem Arapça ve Farsça felsefenin incelediği konuları, İşrâkîlik ve Sadrâ'nın kendine özgü İbn Sînâcî sistemindeki köklerinden hareketle izini sürerek günümüze taşımaktadır (blm. 19). Bununla birlikte 10, 11 ve 19. bölümler, çoğu zaman mistisizm ve sembolik anlatımın hakim olduğu şekilde değerlendirilen sonraki dönem İşrâkîliğin, özünde aklî, felsefî tahliller içerdiği hususunu konu edinmektedir.

Bunlar, elinizdeki *Rehber*'de sağlamayı amaçladığımız tarihî kapsamın kabataslak da olsa bir haritasını oluşturmaktadır.⁶ Böyle bir tarihî özet, okuyucuyu araştırma alanına alıştırmak açısından gerekli olsa da bizim buradaki ilk ve öncelikli amacımızın felsefî olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yani, biz okuyucunun sadece bu geleneğin nasıl geliştiğine dair bir izlenim edinmesini değil, bunun ötesinde söz-konusu gelişme boyunca ortaya konulan temel düşünceleri tam olarak anlamasını istiyoruz. Şüphesiz bu temel düşüncelerin çoğu tek tek filozoflara ayrılan bölümlerde incelenmektedir. Ancak bu amacımızı tam anlamıyla gerçekleştirmek için felsefenin Arapça geleneğe intikal eden geç antik dönem felsefî müfredata uygun olarak düzenlenen genel sahalarına dair beş bölüm daha ekledik (krş. blm. 2 ve 4): Mantık, Ahlak,⁷ Tabiat felsefesi veya Fizik, Psikoloji ve Metafizik.⁸ Her ne kadar önceki bölümlerin bir ölçüde tekrarı olmaları kaçınılmazsa da, bu konu esaslı bölümler başka yerde ele alınmayan belirli meseleleri araştırmakta (özellikle bkz. mantık ve fizik hakkındaki bölümler) ve bu konuları gelenek boyunca meydana gelen gelişmeleri izleyerek daha geniş bir bağlama yerleştirmektedir. Burada ele alınan konuların çoğu, ortaçağ Hıristiyan ve Yahudi felsefesi çalışanlara tanıdık gelecektir. Şüphesiz bu arızî bir durum değildir, çünkü daha önce belirtildiği üzere ortaçağlarda Hıristiyan ve Yahudi filozoflar tamamen Arapça gelenekle meşgul olmuşlardır. Arapça felsefe geleneğinin skolastik Latince felsefeye etkisi başlı başına büyük bir konudur ve diğer *Rehber*'lerde bir dereceye kadar incelenmiştir.⁹ 18. bölüm bu etkinin tarihî arka planını, Yunanca felsefe geleneğinin Arapçaya intikalini ele alan 2. bölüm gibi, Arapça felsefe eserlerinin Latinceye aktarımını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyarak açıklamaktadır.

Şurası muhakkak ki, Arapça felsefe geleneği bu hacimdeki bir kitapta tüm yönleriyle ele alınamayacak kadar çetrefildir. Bu nokta bi-

ze, bu kitabın odak ve kapsamı konusunda bir gerekçe sağlasa da, bu hususta dogmatik de değiliz: Bu gelenek içinde elinizdeki kitapta kendilerine müstakil bölüm ayrılmasını hak eden filozofların bulunduğu düşünülebileceği gibi, kitabın kapsamını hem tarihî kapsam hem de konu açısından genişletmek de düşünülebilir. Ne var ki bizim buradaki amacımız, evvel emirde her şeyi kapsamak değil, okuyuculara temel sima ve konuların bazıları hakkında bir zemin yanında, bu gelenek hakkında felsefî olarak en çok merak uyandıran hususlara dair bir anlayış sağlayarak, Arapça felsefe geleneği üzerine çalışmaya davet etmektir.

Notlar

- 1 Bkz. Gutas [58] (Tüm kitapta notlar bölümünde [] içinde verilen bu rakamlar, söz konusu eserin kaynakçadaki numarasını göstermektedir. çev.)
- 2 Geleneğin bu şekilde tanımlanması hakkında bkz. D. Gutas, “The Study of Arabic Philosophy in the Twentieth Century”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 29 (2002), 5-25.
- 3 Kelamın felsefî önemiyle ilgili yararlı çalışmalar şunlardır: B. Abrahamov, *Islamic Theology: Traditionalism and Rationalism* (Edinburgh: 1998); R. M. Frank, “Remarks on the Early Development of the Kalam”, *Atti del terzo congresso di studi Arabi e islamici* (Napoli: 1967), 315-29; R. M. Frank, “The Science of Kalâm”, *Arabic Sciences and Philosophy*, 2 (1992), 7-37; D. Gimaret, *Théories de l’acte humain en théologie musulmane* (Paris: J. Vrin, 1980); van Ess [44]; Wolfson [48].
- 4 Sözkonusu vecheler, İsmailîler ve Âmirî’nin Yeni-Eflatunculuğuyla Sicistânî’nin okulu (buna dair iktibaslar için bkz. blm. 3, dn. 33) yanında kendine özgü sistemi sonraki geleneğe çok az etki etmiş olan Ebû Bekr er-Râzî gibi farklı düşünürleri de kapsamaktadır (Râzî hakkındaki literatüre dair bkz. blm. 13, dn. 8).
- 5 Bkz. Gutas, “The Study of Arabic Philosophy” ve Gutas [94]. Sonraki dönem felsefe eserlerinin insanın gözünü korkutacak derecedeki sayıları hakkında bir fikir edinmek için bkz. Wisnovsky [261].
- 6 Arapça geleneğe dair iki genel tasvir yakın zamanlarda diğer *Rehber* eserlerde yayınlanmıştır; bkz. Druart [13] ve Kraemer [27].
- 7 Metafizik ve epistemolojik ilkelerin Arapça kaleme alınan felsefedeki ahlakî ve siyasî düşüncelerin temelini oluşturduğu yönündeki anlayışımız, bu esere katkıda bulunan herkes tarafından paylaşılmamaktadır. Leo Strauss’un düşüncesinden ilhamını alan farklı bir metodolojik yaklaşım, aralarında bu sahaya edisyonlar, tercümeleler, kitap ve makalelerle katkıda bulu-

İSLAM medeniyetindeki felsefi hareket, felsefe tarihinin en büyük geleneklerinden birini oluşturmaktadır. İlhamlarını, Antik-Helenistik dünyada kaleme alınan Yunanca felsefe eserleri ile İslam dünyasındaki kelamî tartışmalardan alan İslam filozofları, dokuzuncu yüzyıldan itibaren sadece tarihî değil felsefi olarak da büyük öneme sahip görüşler ortaya koymuşlardır.

Önde gelen Batılı İslam felsefesi uzmanlarının kaleme aldığı makalelerden oluşan bu eser, özellikle, İslam felsefesinin “klasik” dönemi olarak adlandırılan dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadarki dönemin önemli simalarına tahsis edilmiş müstakil bölümler vasıtasıyla bu alana bir giriş sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca eser; mantık, ahlak, siyaset, tabiat felsefesi, psikoloji ve metafizik gibi İslam felsefesi geleneği içinde araştırmaya konu olmuş alanlara dair tartışmalar yanında klasik dönem sonrası İslam düşüncesinin seyri ve İslam felsefesinin Yahudi ve Latin dünyasındaki felsefi hareketler üzerindeki etkisini inceleyen bölümlerle daha da zenginleştirilmiştir.

İslam felsefesiyle ilgili Batılı literatürü büyük ölçüde kapsayan bibliyografyası ve önde gelen İslam düşünürlerine dair verdiği kronolojik liste, elinizdeki bu eseri, İslam felsefesiyle yeni tanışanlar için olduğu kadar bu alanın uzmanları için de vazgeçilmez bir başvuru kaynağı haline getirmektedir.

ISBN 978-975-6614-46-4

9 789756 614464